

Derleme Makalesi/Review Article

İLKOKUL 4. SINIF İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINA YÖNELİK ARAŞTIRMALARIN İNCELENMESİ

Ufuk ÜNLÜ*

Öz

Eğitim sisteminin temel amacı değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir. Bu amaçtan hareket eden Türk Eğitim Sisteminde İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi ilkokul 4. sınıf düzeyinde haftada iki ders saati olarak okutulmaktadır. Bu ders öğrencilere, kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı ve öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamayı amaç edinmiştir. Son yıllarda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin öğrenciler, öğretmenler ve toplumun diğer aktörleri üzerindeki etkilerini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda önemli sonuçlar elde edilmiş ve uygulamayı güçlendirecek kimi önerilerde bulunulmuştur. Bu kapsamda çalışmamızın amacı, ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersine yönelik çalışmaların incelenmesi ve çıkan sonuçların değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Demokrasi, Yurttaşlık, Müfredat.

* Denetçi, Devlet Denetleme Kurulu, ufuk.unlu@tccb.gov.tr, ORCID: 0000-0003-2547-7609.

INVESTIGATION OF RESEARCH ON ELEMANTARY SCHOOL 4TH GRADE HUMAN RIGHTS, CITIZENSHIP AND DEMOCRACY LESSON

Abstract

The main purpose of the education system is to educate individuals with knowledge, skills and behaviors integrated with values and competencies. The course on Human Rights, Civics and Democracy in the Turkish education system acting for this purpose elementary school 4. it is taught at grade level as two lecture hours per week. The aim of this course is to provide students with basic values related to human rights, citizenship and democracy in addition to teaching conceptual knowledge and a to enable students to develop these knowledge and values into a way of life and culture. In recent years, many studies have been conducted examining the effects of Human Rights, Civics and Democracy on students, teachers and other actors of society. Important results were obtained in these studies and some suggestions were made to strengthen the implementation. In this context, the purpose of our article is to teach primary school 4th the class is defined as the study of Human Rights, Civics and Democracy and the evaluation of the results.

Keywords: Human Rights, Democracy, Civics, Curriculum.

Giriş

İlkokul 4. sınıf düzeyinde okutulan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programı, isminden de anlaşılacağı üzere genel olarak insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi kavramlarının etkileşimlerini ele almaktadır. Uygulamada bu ders; “İnsan Olmak, Hak, Özgürlük ve Sorumluluk, Adalet ve Eşitlik, Uzlaş, Kurallar, Birlikte Yaşama” başlıklı ünitelere ayrılmıştır. Çocuk hakları, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişki, hak, özgürlük ve sorumlulukların uygun bir şekilde kullanıldığı ve kullanılmadığı durumlarda ortaya çıkan sonuçlar, anlaşmazlıklar ve uzlaş yolları, birlikte yaşama kültürünün ölçütleri, hukukun üstünlüğü ve devlet ile yurttaş arasındaki ilişki İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programınca öğrencilere sunulan konular arasındadır. Sadece dersin verildiği sınıfın değil, tüm okulun bir topluluk olarak kabul edildiği bu derste, öğrencilerin insan hakları, birlikte yaşam, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularında belli başlı kazanımlar sağlanmaktadır.

Okullar, öğrencilerin birlikte zaman geçirdiği mekânlardır. Bu birliktelik öğrencilere birbirlerinden öğrenme imkânı verirken bulunulan ortam da onlara sosyal beceriler kazandırır. Bu minvalde öğretim programları, insan gelişiminin belirli bir dönemde sonlanmadığı ve gelişimin hayat boyu sürdüğü ilkesine göre hazırlanmakta ve her yaş döneminde bireylerin gelişim özelliklerini dikkate alarak yeni bilgiler sunulmaktadır. Bu nedenle İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi öğretim programının İlkokul 4. sınıfta verilmesi uygun görülmüş ve dersin müfredatı belirtilen yaş düzeyine göre hazırlanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümde İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersine ismini veren temel kavramlar açıklanmıştır. İkinci bölümde dersin amacı, içeriği ve yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise derse yönelik bazı çalışmalar gruplandırma yapılarak analiz edilecek ve bu çalışmalardan hareketle birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

1. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Kavramları

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi öğretim dersi eğitim programına ismini veren kavramlar aşağıda açıklanmaktadır.

1.1. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları; insanın insan olmasından kaynaklanan doğuştan getirdiği, doğuştan kazanılmış haklardır. Ancak doğuştanlık, insan haklarının yegâne özelliği değildir. Bununla birlikte evrensellik, mutlaklık, vazgeçilmezlik, bireye ait olma, çoğunlukla hürriyet hakkı olma, temel hak olma ve devlete karşı ileri sürülebilen iddialar niteliğinde olma özellikleri de bulunmaktadır (Kalabalık, 2016:6).

Literatürde bir dizi insan hakları tanımlarına rastlamak mümkündür. Diğer sosyal bilimler kavramları gibi, insan haklarının da bir tek tanımı yoktur. Fakat bütün tanımlarda ortak olan bir takım unsurlar vardır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir;

- Bütün insanlar için garanti edilmesi gereken temel hak ve özgürlükler. Örneğin, hayat hakkı, özgürlük hakkı, düşünce ve ifade hakkı gibi.
- Milliyet, ırk, etnik, cinsiyet veya din farkı gözetilmeksizin insan olması hasebiyle bütün insanların sahip olduğu haklar.
- Hiçbir ayırım gözetilmeksizin her bireyin bütünlüğünü ve onurunu tanıyan uluslararası standartlar.
- Kişinin insan olması hasebiyle sahip olduğu haklardır. Bu nedenle ahlaki haklardır. İnsan hakları, insanın hayat hakkını ve onurunu korumayı hedefleyen iddia ve taleplerdir.

İnsan hakları ya da kamu özgürlükleri genel olarak, insan onurunu korumayı, maddi ve manevi gelişmesini sağlamayı amaçlayan haklardır. İnsan hakları bireylerin yalnızca insan olmaktan dolayı kazandıkları haklar olarak karşımıza çıkar. Öncelikle insan hakları, kanuni eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, siyasal haklar ve mülkiyet hakkını içine alır. İkinci olarak, çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, sendika ve grev, sağlık ve eğitim haklarını belirtir. Üçüncü olarak, ortak ve evrensel haklardır (Üste, 2007:296). Bu kapsamda insan hakları, artık insan olmanın en temel şartı olarak kabul edilmektedir. Bu haklara sahip olmayan bir kişi, insan olma niteliği bakımından eksiktir. Düşünce özgürlüğü olmadığı için düşüncelerini açıklayamayan; inanç özgürlüğü olmadığı için istediği dine inanıp gereklerini yerine getiremeyen; mülkiyet hakkı olmadığı için çalışarak kazandıklarına sahip olamayan ve diğer birçok hakkı kullanamayan bir kişi, insan

olma niteliğinden yoksundur (Uygun, 1996:6).

İnsan hakları kavramı insanın doğuştan gelen doğal ve sonradan edindiği kültürel yeteneklerini özgürce ifade edebilmesiyle birinci dereceden alakalıdır. İnsan sahip olduğu bazı davranış biçimlerini(yaşama, mülk edinme, eğitim arzusu, çalışma hakkı, seyahat hakkı vb.) hayata geçirildiği ölçüde mutlu ve huzurlu bir yaşam sürebilir. Bu hakları ellerinden alınan insanlar mutsuz ve huzursuz olacaktır. Mutsuz insanlar sorunu, toplum içinde tehlikelere sebebiyet verecektir. Kendi içinde denge ve uyum sorunu yaşayan toplumlar hem kendi ülkelerine hem de insanlığa olumlu katkılarda bulunmaları beklenemez. İnsan haklarını tanıyan uyumlu insan çevresine ve topluma karşı sorumluluk sahibi olan kişidir. Demokrat kimlik ancak bu insanlarda ve bu insanlara sahip toplumlarda gelişir. Demokrasilerin gelişmesi de bu insanların çoğalmasına bağlıdır (Doğan, 2004:252).

1.2. Yurttaşlık Kavramı

Güncel Türkçe sözlükte yurttaşlık, yurttaş olma, bir yurttan doğup büyüme veya yaşamış olma durumu, vatandaşlık anlamına gelmektedir (TDK, 2019). Bireyin aidiyet duygusu ile bağlı olduğu devletin, yaşadığı tarihsel süreç içerisinde elde ettiği sosyal, siyasal ve ekonomik haklarla ilgili sosyolojik bir süreç olan yurttaşlık, bir siyasal topluluğa bağlı ve ait olmaktan kaynaklanan bir takım hak ve görevler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Güngör, 2017:438). Öte yandan, yurttaşlık tanımı çeşitli disiplinlerde farklı biçimde yapılmaktadır. Örneğin Turner, sosyolojik perspektiften yurttaşlığı *“bir kişiyi toplumun yetkin bir parçası olarak tanımlayan ve bunun sonucunda kaynakların kişilere ve sosyal gruplara akışını şekillendiren bir dizi (hukuki, siyasi, ekonomik ve kültürel) uygulama”* şeklinde tanımlamaktadır. Siyaset teorisi açısından ise yurttaşlık soyut bir kavram olan devletle ilintili statü, sadakat, hak ve yükümlülükler olarak açıklanmaktadır. Yurttaşlık ile ilgili güncel akademik tartışmalarda İngiliz sosyolog T. H. Marshall önemli bir referanstır. Marshall, vatandaşlığı bir topluluğa aidiyet olarak tanımlamıştır (Temelat, 2011:1).

Yurttaş, demokratik hakları ve adalet istemi olan kimsedir. Yurttaşlık statüsüne sahip olan her birey, hak ve ödevler açısından tam bir eşitliğe sahiptir. Bu hak ve ödevlerin kapsamı tüm dünya tarafından tanımlanamasa da henüz gelişmekte olan toplumlarda ideal yurttaşlık kavramından söz edilir (Kymlicka, 2015:443).

Toplumsal bir varlık olarak insanın yapması ve yapmaması gereken davranışlar, bunları düzenleyen kurallar, örfler, adetler, ananeler, toplumun değer yargıları (ahlak ve din kuralları) ve kişinin (vatandaşın=yurttaşın) mensubu olduğu devletin kurum ve kuruluşları, yargı mercileri, dernek ve sendikalarla olan ve yurttaş olmaktan kaynaklanan ilişkileri yurttaşlıkla ilgilidir. Yurttaş olmaktan ileri gelen ilişkilere bakacak olursak bu ilişkileri resmi ve gayri resmi ilişkiler olarak ikiye ayırırız. Resmi ilişkiler hukuk kurallarıyla sürerken gayri resmi ilişkiler, toplumun oluşturduğu sözsüz kurallar ışığında oluşur. Resmi nitelikte olan ilişkiler anayasa maddelerinde belirtilen askere gitmek, okula yazılmak, vergi vermek, seçimde oy kullanmak, kamu hizmetinde bulunmak, dilekçe vermek gibi haklarla sağlanır. Gayri resmi nitelikteki ilişkiler ise vakıf, dernek, sivil toplum örgütü, kermes, fuar, spor kulüpleri vb. faaliyetlerdir (akdeniz, 2018:24).

1.3. Demokrasi Kavramı

Demokrasinin kelime anlamı Yunanca, demos (halk) ve kratos (yönetmek) sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Günümüzde kelime anlamından hareketle genelde en yaygın biçimi ile “*halkın kendi kendini yönetmesi*” olarak tanımlanan demokrasi, daha gelişmiş bir tabirle yöneticilerin adil, özgür ve düzenli seçimler yoluyla halk tarafından ve halkın içinden seçildiği yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla demokrasi halkın egemenliğini ve halkın yönetimini ifade etmektedir. Halkın yönetiminden ise temel siyasi kararları almak ve bunları uygulamak anlaşılmaktadır. Oysa halklar günümüzde bu kararları ve uygulamalarını bizzat kendileri yapmazlar. Bunun yerine bu karar alma ve alınan kararların uygulanmasını seçtikleri temsilciler yoluyla gerçekleştirirler. Günümüzde bu, temsili demokrasi olarak ifade edilmektedir (Aktaş, 2015:90).

Demokrasi denince akla ilk olarak, eski Atina sitelerinde uygulanan doğrudan demokrasi örnekleri gelmektedir. Bu uygulama biçiminde, halk bir meydana toplanmakta ve önemli konulardaki kararlarını yöneticilere doğrudan bildirmektedir. Atina’da uygulanan bu yöntem antik çağda bilinen ilk demokrasi örneği olmakla birlikte, bu yönetim tarzında, yalnız vatandaşlar demokratik hak ve özgürlüklerden yararlandırılmakta, kölelerin ise hiçbir hak ve özgürlüğü bulunmamaktadır. Toplantılara sadece belli bir yaşın üzerindeki erkek vatandaşlar katılabilmekte, alınan kararlar bir grup tarafından uygulanmaktadır. Atina demokrasisinde her ne kadar eşitlik, oy hakkı, söz hakkı gibi kurallar bulunmasa

da, burada uygulanan demokrasi “tek kişinin yönetimde mutlak ve sınırsız söz sahibi olması” özelliğini taşımamaktadır (Giritli, 2001:49).

Bugün yeryüzündeki en ortak ve meşru görülen yönetim şekli demokrasidir. Bu, ülke yönetiminde söz sahibi olmak adına sıradan vatandaşların artan istekleri doğrultusunda ortaya çıkmış bir siyasal sistemdir. Demokrasi; halkı, onun iradesine bağlı olarak hükümdar ve kanun koyucu kılmaktadır. Demokrasi; kavram olarak, daha iyi yönetim arayışında, egemenlik sorunu belirmeden de kullanılabilirdi. Buna ilave olarak egemenliğin sahibinin kim olduğu sorusu, demokrasiyi diğer rejimlerden ayıran başlıca ölçüt olmaktadır (Kaboğlu, 2016:179).

Genel olarak demokrasi kavramından; siyasal iktidarın kaynağının halkta olması, devlet yetkilerini kullananların halkın tercihlerine ve denetimine bağlı bulunması anlaşılmaktadır. Bu yüzden doğrudan veya dolaylı bir şekilde halkın egemenliği veya çoğunluğun egemenliği veya iktidarın halkın elinde olması olarak yapılan tanımlara bakıldığında, bütün bu tanımlarda en çok halk ve seçim kelimelerinin göze çarptığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla halkın egemenliğine dayanan bir yönetim biçimi olan demokrasilerde halk en üstün siyasi otorite olarak görülmektedir (Aktaş, 2015:91).

2. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı

2004’te yenilenen ilköğretim eğitimi program içeriği ile 7 ve 8. sınıflarda “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi zorunlu olarak verilmeye, “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi ise liselerin ikinci sınıfında seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır (Acun, Akar ve Kamber, 2011:25). Ardından Talim ve Terbiye Kurulunun 25.06.2012 tarih ve 69 sayılı kararıyla İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Öğretim Programı 2015-2016 öğretim yılı itibarıyla ilkokul dördüncü sınıflarda uygulanması uygun görülmüştür. Öğretim programlarının uygulanması sürecinde her yaş döneminde bireylerin gelişim özellikleri dikkate alınmış ve gelişimin her evresinde bireylerin farklı özellikler sergilediği gerçeğinden hareketle, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Öğretim Programının ilkokul dördüncü sınıfta ders olarak okutulması uygun görülmüştür.

Yapılan çalışmalar; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili değerlerin küçük yaşlardan başlayarak ve müstakil bir içeriği olarak kazandırılması gerektiğini

ortaya koymaktadır. Bu amaçla İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı MEB tarafından, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda öğrencilere sunulmuştur.

2.1. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Amacı

Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) 2018 yılında yayımladığı İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Öğretim Programının tanıtımına ilişkin kitapçıkta, bu dersin öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı amaçladığı ve dersin bir diğer amacının da öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamak olduğu belirtilmektedir (MEB, 2018).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda;

- İnsani değerleri benimseyen,
- Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeden,
- Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen,
- İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi için adaleti ve eşitliği gözeten,
- İş birliğine ve bilgiye dayalı demokratik karar alma süreçlerine katılan,
- Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaşa arayan,
- Kurallara uyararak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan,
- Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan,
- Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen,
- Cumhuriyet ve değerlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi alanındaki gelişmelere katkısını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

2.2. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Yapısı ve İçeriği

Eğitimin toplumsal yaşama katılımı sağlaması çok çeşitli biçimlerde olur. Bunlardan biri, öğrencilerin kendi ülkelerindeki, komşu ülkelerdeki ve tüm dünyadaki olayları anlayıp yorumlayabilme yeteneğini geliştirmektir. Öğrencilerin toplumsal yaşama katılımının bir diğer yolu da okulda farklı değer oluşumu gerçekleştirip geleceğe katkının sağlanmasıdır. Bu sayede okul da toplumdaki yeni oluşuma fayda sağlamalı, değişimi faal bir şekilde gerçekleştirmelidir. Ayrıca gençlerin gelecekte karşılaşacakları sorunlarla daha iyi baş edebilmeleri ve olumlu tutum içinde olmaları için gerekli eğitim verilmelidir. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye ilişkin değerleri vermek ve belli davranış yapıları oluşturmak da bu eğitimin alanına girer (Kepenekçi, 2000:9).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programı altı üniteden oluşmaktadır. Bunlar;

1. İnsan Olmak,
2. Hak, Özgürlük ve Sorumluluk,
3. Adalet ve Eşitlik,
4. Uzlaşma,
5. Kurallar,
6. Birlikte Yaşama

Birinci ünite, insan olmanın nitelikleri ve bu niteliklerin haklarla olan ilişkisi ile başlamakta ve çocuk ile yetişkin arasındaki farklardan hareketle çocuk haklarına vurgu yapmaktadır. Öğrencinin hem kendisini hem de diğer insanlarla etkileşimini sorgulamasına imkân tanımaktadır. İnsan olmaktan kaynaklanan ve birbiri ile ilişkili üç kavram olan hak, özgürlük ve sorumluluk ise ikinci üniteyi oluşturmaktadır. Bu ünite de hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişki belirlenmektedir. Öğrencilerin bu ilişkiyi içselleştirmelerine yönelik kazanımlarla devam edilerek hak, özgürlük ve sorumlulukların kullanıldığı, kısıtlandığı, ihlal edildiği durumlar ile bunların birlikte yaşama kültürüne etkisi değerlendirilmektedir. Hak ve özgürlüklerin kullanılabilirdiği toplumlarda adalet ve eşitlik de gerçekleşmektedir. Üçüncü ünite; hak, özgürlük ve sorumlulukların uygun bir şekilde kullanıldığı ve kullanılmadığı durumlarda ortaya çıkan sonuçları ele alarak adalet ve eşitliğe vurgu yapmaktadır.

Dördüncü ünite de anlaşmazlıkların nedenleri ve sonuçları ele alınarak bütün anlaşmazlıkların uzlaşa gerektirip gerektirmediği sorgulanmakta ve uzlaşa yolları üzerinde durulmaktadır. Beşinci ünite, birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayacak olan ölçütleri, yani kuralları ele almaktadır. Kurallar, demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan “hukukun üstünlüğü”nün temel yapı taşı ve belirleyicisidir. Bu anlamıyla kuralların toplumsal ahenge sağladığı katkı üzerinde durulmaktadır. Programın son ünitesi olan Birlikte Yaşama; birlikte yaşanan mekândan hareketle yurttaşlık, ortak sahiplik ve paylaşım, düzenleyici bir kurum olan devlet ile yurttaş arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır (MEB, 2018).

Programdaki ünitelere bakıldığında hayat bilgisi programlarına dayalı ve sosyal bilgiler öğretim programlarıyla ilişkili içeriklerin olduğu görülmektedir. Ünitelerde kazanımlardan yola çıkılarak önerilen içerik incelendiğinde birlik ve beraberliğin sağlanmasında dayanışma, insan hakları ve hukuk kuralları, toplumsal yaşamın vazgeçilmezi olan kuralların benimsenmesini amaçlayan bir yapıda olduğu söylenebilir. Bu anlamda programın ön bilgilere dayalı sarmal yapı taşıdığı, diğer derslerin kazanımlarında da insan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye ilişkin kazanımlar yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda disiplinler arası bir yaklaşımdan da söz edilebilir (Ayan, 2018:42).

3. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programına Yönelik Araştırmalar

Literatürde ayrı ayrı insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi üzerine araştırmaların sayısı oldukça fazla iken, ilkökul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programına yönelik araştırmaların sayısı sınırlıdır. Bu bölümde söz konusu öğretim programı üzerine gerçekleştirilen bazı araştırmalar gruplandırılarak ele alınmıştır.

3.1. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersini Veren Öğretmenlere Yönelik Araştırmalar

Ulusoy ve Erkuş'a ait bir araştırmada ilkökul 4. sınıfta İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin işlenmesi ile ilgili sınıf ve sosyal bilgiler dersini veren öğretmenlerin görüşleri analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında anket çalışması tercih edilmiştir. Söz konusu anket, Erzurum ve İstanbul'da bulunan

120 kişiden oluşan 4. sınıf öğretmenlerine uygulanmış ve araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin, insan hakları yurttaşlık ve demokrasi öğretim programı ünitelerinin 4. sınıftan başlanarak işlenmesine olumlu baktıkları, bir bölümünün ise konuları soyut bularak, öğrencilerin çok fazla derse konsantre olmadıklarını belirtmişlerdir (Ulusoy ve Erkuş, 2016:18). Benzer bir çalışma Sağlam ve Hayal tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, sınıf öğretmenlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin ilkökul 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşlerini belirlemek için sınıf öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Çıkan sonuç kapsamında dersin dördüncü sınıf düzeyine alınmasına ilişkin farklı görüşler olsa da genel olarak uygun bulunduğu ancak programda soyut konuların algılanamayacağını düşündüklerinden, ilerleyen yıllarda sosyal bilgiler dersiyle bütünleştirilmesi gerektiğini belirten görüşlere de ulaşılmıştır. Dersin 6-8. sınıf düzeyinde okutulması gerektiği yönünde görüşlere de rastlanılmıştır (Sağlam ve Hayal, 2015:55). Her iki çalışmada da İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin ilkökul 4. sınıfta verilmesinin doğru olup olmadığı sınınmış, ancak kesin bir kanaate varılamamıştır.

Aslantürk tarafından 2018 yılında gerçekleştirilen ilkökul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelendiği çalışmada, üç temel sonuca ulaşılmıştır. Birincisi; çalışmaya katılan öğretmenlerin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin kazanımlarının ölçülebilirliği ile öğrencilerin dersten elde edecekleri bilgilerin hayata yansıtamayacaklarını, ikinci dikkat çeken sonuca göre, öğretmenlerin dersin kazanımlarının etkinliğe dönüştürülebilirliği ile öğrencinin derse katılımının sağlanamayacağını, üçüncü dikkat çeken sonuca bakıldığında ise, öğretmenlerin bir ya da birkaç saat içinde kazanımların gerçekleştirilebilirliği ile öğrencinin ders konularındaki becerilerinin gelişimini gerçekleştiremeyeceği sonucu ortaya çıkmıştır (Aslantürk, 2018:51).

Öğretmen görüşlerini inceleyen bir diğer araştırma, Toprak ve Demir'in çalışmasına konu edilmiştir. 2017 yılında yapılan bu çalışmada, 10 öğretmenle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre programın dördüncü sınıfa alınmasına ilişkin olumlu görüş belirtmelerine karşın, soyut kavramları algılamakta sorun yaşanacağı düşüncesiyle olumsuz görüş belirten öğretmenler de bulunmaktadır. Kazanımların kapsam bakımından ders süresiyle uyumlu

olmadığı ve derslerin zamanında tamamlanamadığına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Kazanımlara ilişkin özelliklerin günlük yaşama aktarılamadığı, kitapların uzun ve dilinin ağır olduğu değerlendirilmiştir (Toprak ve Demir, 2017:21). Aydeniz'in "İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği" başlıklı çalışmasında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmaya ilişkin ankete katılan öğretmenlerin %20'sinin sosyal bilgiler programının insan hakları ve demokrasi açısından değerlendirilmesine ilişkin sorulara 'kararsızım' şeklinde cevaplandırmaları ve öğretmenlerden bir kısmının insan hakları ve demokrasi eğitime duyarlı olmadıkları sonucuna karşın, yine öğretmenlerin yarıya yakın bir kısmının sosyal bilgiler ders kitaplarını insan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda ulaşılacak istenen hedeflerin kazandırılmasında yeterli görmediği sonucuna varılmıştır (Aydeniz, 2010:90). Araştırmada öğretmenlerden bir kısmının insan hakları ve demokrasi konularının derslerde işlenmesine karşı olumlu görüş ve izlenimler taşımadıklarını söylemek mümkündür.

Er, Ünal ve Özmen'in "8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin 4. Sınıfa Alınmasına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmalarında 8. sınıf "Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi" dersinin 4. sınıfa "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" adıyla alınmasına ilişkin öğretmen ve akademisyen görüşleri incelenmiştir. Öğretmen ve akademisyenler büyük çoğunlukla vatandaşlık, demokrasi, insan hakları kavramlarıyla çocukların erken yaşlarda tanışmalarının daha faydalı olacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların geriye kalan çoğunluğu ise; "çocuğa fazla ve ağır bilgi yüklenecektir" ve "dersin içeriği 4. sınıf düzeyine uygun değildir" görüşlerini taşıdıkları ve bu dersin bireyin zihinsel gelişim düzeyine uygunluk olmadığı yönünde kanaatlerinin bulunduğu tespit edilmiştir (Er vd., 2013:81). Gülmüş'ün tez çalışması ise ilkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi tarih konularında değer öğretimine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerini değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda öğretmenlerin değeri, daha çok davranış ve davranışlar bütünü olarak tanımladıkları, değer eğitimi, daha çok değer ve davranış kazandırma olarak gördükleri, en çok vatanseverlik değerini ifade ettikleri ve değer eğitimi zorluklarını aşmak için daha çok görsel materyaller kullandıkları belirlenmiştir (Gülmüş, 2015:141).

Güler tarafından 2016 yılında yapılan araştırma öğretmenlerin bu derse ilişkin eksikliklerini ortaya koymuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerden

sınıf öğretmenlerinin büyük bir kısmı vatandaşlık eğitimi açısından kendisini alan bilgisi açısından yetersiz, pedagojik açıdan yeterli değerlendirirken sosyal bilgiler öğretmenlerinin büyük bir kısmı ise hem alan bilgisi hem de pedagojik açıdan kendilerini yeterli görmüşlerdir. Çalışmada elde edilen bu bulguya göre, Demokrasi, Yurttaşlık ve İnsan Hakları Dersinin sınıf öğretmenleri tarafından veriliyor olması bu konuda öğretmenlerin özellikle de alan bilgisi açısından bir eğitime tabi tutulmaları gerektiğini göstermiştir (Gürel, 2016:110).

3.2. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersini Alan Öğrencilere Yönelik Araştırmalar

Oğuz Haçat ve Demir'in 2017 yılında çalıştıkları "İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine İlişkin Görüşleri" başlıklı çalışmada, 4. Sınıf öğrencilerinin söz konusu derse dair görüşleri değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, bu derse alan öğrencilerin; hak, özgürlük, sorumluluk gibi kavramlara çocuk penceresinden baktıkları ve değerler hakkında bilinç sahibi olmalarının kolaylaştığına ilişkin tespitler yapılmıştır. Öğrencilerin bu derse karşı olumlu tutum sergiledikleri, ders kitaplarının iyileştirilmesi yönünde görüş savundukları sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte derste kullanılan bazı kavramları da karıştırdıkları görülmüştür (Haçat ve Demir, 2017:130). Araştırma, öğrencilerin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersine karşı olumlu tavır sergilediklerini ve konu hakkında farkındalığın arttığını ortaya koymuştur.

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerdeki değerler ile ilgili algıları incelenmesi konusu Özel'in yüksek lisans tez çalışmasına konu edilmiştir. Bu çalışmada ders kitaplarından farklı değerleri içeren metinler seçilerek, öğrencilerin bu metinlerde geçen değerleri nasıl algıladıkları belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar kapsamında; öğrencilerin büyük çoğunluğunun 4. sınıf Türkçe ders kitaplarından seçilen metinlerde geçen "görgü kurallarına uyma, kitap sevgisi, vatan ve bayrak sevgisi, tasarruflu ve tutumlu olma ve savurgan olmama, başkalarını küçümsememe ve paylaşmaya önem verme, sağlıklı olmaya önem verme, temizliğe önem verme, verilen emeğe saygı duyma ve işbirliği ile çalışmaya önem verme" değerlerini doğru olarak algıladıkları tespit edilmiştir (Özel, 2015:89). Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerden hareketle, soyut birtakım değerlerin ilkökul 4. sınıfta öğrencilere ders olarak verilmesi isabetli bir tercih olarak değerlendirilmiştir.

Samancı tarafından yapılan araştırma, ilkokullarda demokrasi eğitiminin nasıl etkili olabileceği hakkında 78 ilkokul öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada demokrasi eğitiminin ilkokullarda verilmesinin önemi vurgulanmış ve alanında uzman ve deneyimli sosyal bilimler öğretmenlerinin verdikleri etkili bir demokrasi eğitiminin öğrenciler üzerinde bıraktığı pozitif etkiler tespit edilmiştir (Samancı, 2010:42).

Öğrenci ve öğretmenlerin bir arada incelendiği farklı bir çalışma, Balbağ, Gürdoğan Bayır ve Ersoy tarafından 2017 yılında yapılmıştır. Söz konusu çalışmada insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersini öğretmenler ve öğrencilerin nasıl algıladığını belirlemek amacıyla 8 öğretmen ve 20 öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öğretmen ve öğrencilerin dersi gerekli gördükleri, dersin içeriğinde insan hakları, çocuk hakları, adalet, eşitlik, demokrasi, uzlaş, saygı gibi kavramları öğrendikleri, öğretmenlerin anayasal hak, uzlaş, demokrasi, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramlara ilişkin içeriklerde zorlandıkları bulgularına ulaşılmıştır. Bununla birlikte öğretmenlerin, olumsuz aile tutumları, soyut, yoğun ve seviye üzerinde içerik yapısı, öğretmenlerin yetersizliği ve ders kitaplarının zamanında ulaşılmaması gibi sorunlar yaşadıkları ve belirtilen problemlere ilişkin çözüm önerileri olarak oyun, canlandırma, öykülendirme, ders saatlerinin artırılması, günlük hayattan örneklerle ve görsellerle ders işlenmesi ile ilgili önerilerin getirildiği görülmüştür. Sonuç olarak araştırma, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin işlevsel olduğu sonucuna varmıştır (Balbağ vd., 2017:171).

3.3. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Diğer Araştırmalar

2017 yılında İzgar tarafından, 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında uygulamaya konulan ilkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programı ile buna ilişkin kitabın yapılandırmacı yaklaşım açısından analizi yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucuna göre öğretim programında amaçlanan kazanımların, ders kitabının ünite ve konularında yer alan okuma parçaları ve bu okuma parçalarına dayalı sorularla tartışma tekniği esas alınarak öğrencilere aktarılamaya çalışıldığı, bunun dışında başka bir etkinliğe rastlanılmadığı tespit edilmiştir (İzgar, 2017:129). Bu çalışmada, anılan öğretim programına yönelik etkinliklerin kısıtlı olduğu, derse ait içeriğin farklı uygulamalar kullanılmadan

öğretilmeye çalışıldığı sonucuna varılmıştır.

Ayan'ın 2018 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında; programda önerilen ders kitaplarının öğrenci ilgisini çekmediği, öğrenci seviyesine uygun olmadığı, programın ön gördüğü hedeflerle tutarlı ve anlaşılır olmadığı, programda yeterli miktarda alıştırma ve tekrar yapılarak pekiştirmenin sağlandığı, öğrencilerin etkinliklere aktif katılımının sağlandığı ve grup çalışmalarına yer verildiği sonuçlarına ulaşılmış ve insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilincini kazandırmaya yönelik etkinlik havuzları oluşturularak öğretmenlerin paylaşımına açılması önerisinde bulunulmuştur (Ayan, 2018:136). Ders kitaplarının incelendiği bir diğer çalışma Özdemir tarafından 2017 yılında yapılmış ve "2016-2017 Eğitim Öğretim Yılında 4. 5. 6. ve 7. sınıflarda Okutulan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramlarına Yer Verilme Düzeyinin İncelenmesi" isimli tez çalışmasında demokrasi ve insan hakları kavramları ele alınmıştır. Bu kavramları en iyi aktarabilecek dersin sosyal bilgiler olduğu ve İncelenen dört sınıf düzeyinin ders kitaplarındaki ünitelerde bu kavramlardan farklı oranlarda söz edildiği sonucuna varılmıştır (Özdemir, 2017:99).

Efe'nin 2017 yılında gerçekleştirdiği araştırmada, ilkokul dördüncü sınıf Türkçe dersi ile İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi derslerinin ilgili kazanımları doğrultusunda; eleştirel pedagoji uygulamalarının nasıl gerçekleştiğini, bu uygulamaların öğrencilere ne gibi kazanımlar kazandırdığını, öğrencilerin hayallerindeki okulun nasıl olduğunu belirlemek, okulu öğrenciler için keyifli bir hale getirmek ve öğrencilerin bu amaç doğrultusunda harekete geçmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Uygulamalar 33 öğrenci ile gerçekleştirilmiş, süreç sonunda 12 öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Araştırma sonuçları bakımında öğrencilerin alınan kararlara uymalarında ya da kararları benimsemelerinde kararın demokratik yolla alınmış olmasının son derece etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca öğrencilerle yapılan görüşmelerde çocuk haklarını öğrendikleri, çocuk haklarını yok sayanlar için harekete geçtikleri, öğrencilerin hissettikleri utanma duygusundan kurtuldukları, düşünme becerileri gelişen öğrencilerin daha iyi öğrenip, algıladıkları ve süreç boyunca yaşamış oldukları kimi deneyimlerin öğrenciler için ilk olduğu görüşü ortaya çıkmıştır (Efe, 2017:152).

Kuzucu'nun "İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Temel İnsani Değerler Açısından Karşılaştırılması" başlığını

taşıyan çalışmasında ders kitapları incelemiş ve ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında programda yer alan değerlerden en çok saygı değerine en az ise dostluk, aile birliğine önem verme, güven ve sabır değerlerine yer verildiği, vatanseverlik ve değer verme değerlerine neredeyse hiç yer verilmediği, sosyal bilgiler ders kitabındaki metinlerde öğretim programında belirlenen değerlerden en çok duyarlılık değerine fark edilecek kadar çok yer verildiği ve her iki ders kitabındaki metinlerde yer alan temel insani değerler karşılaştırıldığında İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının değerler eğitimi açısından yetersiz olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Kuzucu, 2018:99). İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin temel amacının öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmak olduğu düşünüldüğünde söz konusu çalışmanın önemli sonuçlara ulaştığı ve müfredat çalışmalarında bu sonuçların değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

SONUÇ

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi öğretim programı, öğrencilerin kavramsal bilgi ve temel değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamak amacıyla, 2015-2016 öğretim yılından itibaren ilkökul dördüncü sınıflarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu dersten beklenen öğrencilerin adalet, hak ve hukuka uygun davranması, kendisini, diğerlerini ve toplumu bir arada objektif kriterler eşliğinde düşünebilmesinin sağlanmasıdır. İnsan Hakları, yurttaşlık ve demokrasi kavramları öteden beri MEB müfredatında yer almasına karşın, bunun bir ders olarak 4. sınıflara okutulmasına ilişkin karar oldukça yenidir. Bu bakımdan dersin uygulanmasına yönelik olumlu-olumsuz sonuçlara ulaşılması için biraz daha zamana ihtiyaç vardır. Zira değer eğitimi zamana ihtiyaç duymaktadır.

Literatürde ilkökul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programına yönelik araştırmalar sınırlı sayıdadır. Araştırmaların çoğu öğretmen görüşlerinin analiz edilmesini konu edinmiştir. Geri kalan araştırmalar ise genel olarak öğrenci görüşlerini, dersin hangi sınıf düzeyinde verilmesi gerektiği, ders kitaplarının yeterliliği, uygulamaya ilişkin sorunlar ve benzeri konulara yoğunlaşmıştır.

Gerek makale içerisinde yer verilen araştırmalarda gerekse taranan ancak verilemeyen diğer araştırmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; İnsan

Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin İlkokul 4. sınıfta verilmesinin doğru olup olmadığı hakkında farklı görüşlerin var olduğu ve kesin bir kanaate ulaşamadığı, dersi verecek öğretmenlerin bu alanda yeterli ve deneyimli olup olmadıklarının tartışıldığı, öğrencilerin bu derse karşı ilgili oldukları ve pozitif tutum takındıkları, derste öğrendikleri kavramları özel yaşama kısmen de olsa aktarabildikleri, derse yönelik uygulama ve etkinliklerin kısıtlı olduğu, ders kitabı ve müfredat çalışmalarına devam edilmesi ve bunlarda güncelliğin korunması gerektiği sonuçlarına ulaşmak ve bunları genele yaymak mümkündür. Tam tersi sonuçlar içeren çalışmalar olsa da, çoğunluğu oluşturan sonuçlar belirtildiği yöndedir.

İlkokul 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programına yönelik çalışmaların artırılması ve çeşitlendirilmesi gerekir. Araştırmaların fazla olması sonuçların sıhhatini artıracak ve var olan değerlendirmelerin sınanmasını sağlayacaktır. Ayrıca araştırmaların farklı örneklem gruplarına yönlendirilmesi çalışmalara zenginlik katacaktır. Söz konusu dersi veren öğretmenlerin bu alana hâkim olması elzem bir konudur ve bu yönde eğitim çalışmaları yapılabilir. Derslerde öğrencilerin ilgisini çekecek aktiviteler, dersin çekiciliğine katkı sağlayacaktır. Her yıl ders kitaplarındaki eksiklikler analiz edilmeli ve gerekli güncellemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Acun, İ., Akar C. ve Kamber, T. (2011), “İlköğretim 1. Kademe Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Uygulanabilirliği”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 195-218.

Akdeniz, B. (2018). İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Kastamonu Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslantürk, H (2018). İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Dersi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayan, C. (2018). İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının CIPP Modeli İle Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydeniz, D. (2010). İlköğretim 4. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balbağ, N.L., Gürdoğan B.Ö. ve Ersoy, A.F. (2017), “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersini Öğretmenler ve Öğrenciler Nasıl Algılıyor?”, *Sakarya University Journal of Education*, 7 (1), 223-241.

Doğan, İ. (2004). *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

Efe, P. (2017). İlkokul 4. Sınıfta Türkçe ile İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Derslerinde Eleştirel Pedagoji Uygulamaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Er, H., Ünal, F. ve Özmen, C. (2013), “8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin 4. Sınıfa Alınmasına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Araştırma”, *International Journal of Social Science*, 6(8), 179-196.

Giritli, İ. ve Sarmaşık J. (2001), *Anayasa Hukuku*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Bası, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Gülmüş, R. (2015). İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularında Değer Öğretimine İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Güngör, M. (2017), “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı Ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, *Mersin Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 438-464.

Gürel, D. (2016), “Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşlerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(3), 641-660.

Izgar, G. (2017), “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabının Yapılandırmacı Yaklaşım Açısından İrdelenmesi”, *İlköğretim Online*, 16(2), 584-600.

Kaboğlu, İ. (2016), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 11. Basım, İstanbul: Legal Yayıncılık.

Kalabalık, H. (2016), İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, (Ed. N. Özenbaş), Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Kepekçi, Y. K. (2000), İnsan Hakları Eğitimi, Ankara: Anı Yayıncılık.

Kuzucu, C. (2018). İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi İle Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Temel İnsani Değerler Açısından Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kymlicka, W. (2004), Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş, (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı (2018), İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4. Sınıf), Ankara.

Oğuz Haçat, S. ve Demir, F. B. (2017), "İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine İlişkin Görüşleri", *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-17.

Özdemir, S. (2017). 2015-2017 Eğitim Öğretim Yılında 4-5-6. ve 7. Sınıflarda Okutulan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramlarına Yer Verilme Düzeyinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özel, A. (2015). İlkokul 4.Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerdeki Değerler İle İlgili Alanlarının İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Sağlam, H. İ. ve Hayal, M. A. (2015), "Sınıf Öğretmenlerinin "İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi" Dersinin İlkokul 4. Sınıfta Yer Almasına İlişkin Görüşleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 207-217.

Samancı, O. (2010), "Democracy Education in Elementary Schools", *The Social Studies*, 101(1), 30-33.

Temelat, N. (2011), Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları, Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.

Toprak, E. ve Demir, S. B. (2017), "İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık

ve Demokrasi Dersinde Yaşanan Sorunların Sınıf Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (4), 2160-2179.

Ulusoy, K. ve Erkuş, B. (2016), “İlkokul 4. Sınıfta “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” Dersinin Okutulmasına İlişkin Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(24) 1143-1172.

Uygun, O. (1996). *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, Ankara: TODAİ Yayınları.

Üste, B. (2007). “İnsan Hakları Eğitimi ve İlköğretimdeki Önemi”, *Ege Akademik Bakış*, 7/1, 295-310.

http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca203864422c3.42201748

